६९८३

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ४४ ख

Title सिद्धान्तकौमुदीटीका फक्किकाप्रकाश:

Author इन्द्रदत्त उपाध्याय:

Extent ८ पत्र Age

Subject व्याकरण

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

न्सेद्धुतनाको सुदीढीका पाद्धि
का प्रकारः
॥४४॥

6183

8 F 8

Complete

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

सिद्धान्तकौमुदीटीका फक्किकाप्रकाश श्लो० २९४ प० ७

नं० ५५४ ख
सिद्धान्तकौमुदी टीका
फक्किका प्रकाश

॥ आगमोऽस्त्यनुधातेन स्वार्थसंगेन प्रत्ययः आदेशस्तु प्रसंगेन लोपः सर्वापकर्षणात् ॥१॥

॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ संवासस्य मासस्य कंजाक्षिं हरिं हृदयपंकजे सिद्धान्तकौमुदीगूढफक्किकार्थः प्रकाश्यते ॥१॥ गर्गवंशावतंसो
यो वैयाकरणकेशरी उपाध्यायोपनामेन्द्रदत्तस्यैव सत्कृतिः ॥२॥ एतदेकमाचार्यस्य मंगलार्थं मंव्यक्तं मांगलिक आचार्यो महतः
शास्त्रौघस्य सैमंगलार्थं वृद्धिशब्दमादितः प्रयुंक्ते ॥ मंगलादीनि हि मंगलमध्यानि मंगलान्तानि च शास्त्राणि प्रथन्ते वीरपुरुष
काणि च भवंति आयुष्मत्पुरुषकाणि च अध्येतारश्च वृद्धियुक्ताः यथास्युः इति भाष्यम् असौ पाणिन्यनुक्रांतायां चतुर्द
शसूत्र्या म स म अज्ञ समाम्नाय समाम्नाय शब्दयोर्वेदे विधितत्वात्तस्यान्तर समाम्नाये इत्युद्योतासंगति श्चेत्यत आह इति
माहेश्वराणीति ॥ इमानि महेश्वरादागतानीत्यर्थः ॥ शास्त्रं पाणिनीयं पाणिनिना बहुवरिवसित महेश्वरप्रसादलब्धा दृघो=५
नीति कलितम् ॥ एवं चैतादृशानुपूर्विका श्रुतिरेवैषा एतन्मूलकत्वादस्य व्याकरणस्य वेदांगत्वमुच्यते ॥ मुखं व्याकर
णमित्यादिना ॥ नृत्तावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपंचवारम् उद्धर्तुकामः सनकादिसिद्धानेतद्विमर्शे शिव
सूत्रजालम् ॥१॥ येनान्तर समाम्नायमधिगम्य त्वादिकमप्यत्र मूलं ॥ यद्यपि सोयमक्षरसमाम्नायो वाक्यसमाम्नायः
पुष्पितः फलितश्चन्द्रतारकवत् प्रतिमंडितो वेदितव्यो ब्रह्मराशिः सर्ववेदपुण्यफलावाप्तिश्चास्य ज्ञाने भवति माता
पितरौ चास्य स्वर्गे लोके महीयेते इति भाष्येण ॥ इदं ब्रह्मतत्वमेव शब्दरूपतया प्रतिभाति ॥ एतत्पठने सर्ववेदाध्य ख=४
यनकृतस्य पुण्यस्य तैयत्फलं तत्प्राप्नोति । माहात्म्यातिशय शास्त्रस्येतत्फलाख्यानद्वारा ख्यायते इत्यादि कै
यटेन चास्याश्चतुर्दशसूत्र्याः फलमुक्तं तथाप्युद्देशं तत् ॥ अथ किमर्थो वर्णानामुपदेशः । वृत्तिसमवायार्थः । कानु
न वृत्तिः ॥ शास्त्रस्य लक्ष्ये प्रवृत्तिः वृत्तिः इति भाष्ये कैयटेनोक्तं ॥ पाणिनेलीघवेन शास्त्रप्रवृत्त्यर्थः ॥ स चाणादिप्रत्याहारद्वारेति

= छंदः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते शिक्षा घ्राणं च
= वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् तस्मात्सांगमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥२॥ =७

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

१

नचहृष्टं प्रत्याहार एव मुख्यं फलमित्याशयेनाह । अण्णादिसंज्ञार्थानीति । अण् आदिर्येषां इति तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः ला
क्षताः संज्ञाश्च ता एवार्थः प्रयोजनं येषां तानि अण्णादिसंज्ञाभ्यः इमानि इति वा संज्ञार्थत्वं निष्पत्तये तत्प्रकारकं मनुक्ता
मति ॥ एषामिति ॥ चतुर्दशसूत्राणामन्तिमावर्णा हलंत्यमिति वक्ष्यमाणसूत्रेणेत्संज्ञास्युरित्यर्थः एतदेवार्थेना
प्राप्तेराह । अकारश्चेति । रप्रत्याहारार्थमनुनासिकत्वेन प्रतिज्ञातः । उपदेशेऽजित्यनेनेत्संज्ञक इत्यर्थः । ननु हये
त्यादावकारोच्चारणेनाकारविशिष्टस्यैव तत्तत्प्रत्याहारेषु ग्रहणे रामो हिनस्ति स्म रावेवरणमित्यादौ हकारे शाचेत्युला
दिकं न स्यादत आह ॥ हकारादिष्विति । न पुनरंतरेण च व्यंजनस्योच्चारणमपि संभवति इत्युच्चैरुदात्त इति सूत्रभाष्ये
ण प्राथम्यादकारेणैव वैहलउच्चादित्तो न तु तगाकारो विवक्षित इति भावः ॥ हयेत्यादावकारोच्चारणेन तस्य हलत्व
प्रसंग इत्यवतरणं तु न रम्यम् यकारादिवत्सरूढुच्चायितव्ये यौनः पुण्येनाकारोच्चारणे हत्वप्रसंगभंगादित्याहुः ॥
इतिहल्संज्ञाया मिति ॥ आभ्यां सूत्राभ्यां हल्मात्र संज्ञायां सिद्धाया मित्यर्थः सप्तम्यंतेनेतर संज्ञावसरं सूचयति ॥ अयंभावः
न विभक्त्यादीनां सार्थक्योपपत्तये हलंत्यमित्यस्योपदेशेऽन्त्यं हलित्संज्ञस्यादिति वाक्यार्थ आवश्यकः सच वाक्यार्थबु
द्धौ पदार्थः बुद्धिः कारणमिति हल्पदार्थबोधमंतरा बाधितः हल्पदार्थबोधश्चादिरंत्येनेत्यतद्वाक्यार्थपरतंत्रः आदिरं
त्येनेत्यतद्वाक्यार्थबोधं विनाबाधितः इत्यपदार्थबोधश्च हलंत्यमित्येतद्वाक्यार्थाधीन इति हलंत्यमादिरंत्येनेत्यनयोः
परस्परापेक्षत्वेनान्योन्याश्रयदोष आपद्यते ॥ तदेतदितरेतराश्रयं भवति इतरेतराश्रयाणि कार्याणि न प्रकल्पन्ते इ
त्युक्तं भाष्ये ॥ अत्र समर्थयंते । उपदेशेऽद्दन्त्यम्, अच्, अनुनासिकः, इति सूत्रत्रयमस्तु । उपदेशेऽन्त्यमित्यादि इति

शि॰ ९

१८

इअचेदिह्भवति तर्ह्यनुनासिक एवेति तदर्थः तेन रुप्रभृतौ न दोषः ॥ अनुनासिकश्चेदिह्भवति तर्ह्यच् एवेति विपरीतनियम
स्तु न भवति मिदचोन्त्यादिति ज्ञापकात् ॥ ननु सूत्रभेदे दृष्टादृष्टफलहानिः पारायणे दोषः स्यात् तदुक्तं भाष्ये । सिध्यत्येवम
पाणिनीयं तु न भवति इति नैष दोषः ॥ सूत्रभेदं तमुपाचरन्ति यगतदेवान्यत्क्रियते भूयो वा यदि तदेवोपसंहृत्य क्रियते ।
नासौ सूत्रभेदः इत्युक्तमच्उपसर्गात् इत्यत्र सप्तमे भाष्ये ॥ एवं च हलंत्यग्रहणमकर्तव्यं ॥ एवमन्योन्याश्रयदोषश्चा
प्यतः ॥ इत्येके तन्न सत् । योगविभागनियमज्ञापकाश्रयणे प्रतिपत्तिगौरवदोषानुद्धारात् ॥ अपरे तु आदिरन्त्येनेति
सूत्रेणापेत्तितइज्ञानार्थं हलंत्यमित्यस्य वाक्यार्थः । सहत्याह मन्त्याद्यपनीतीति सहेता सं मध्यमोवर्णः सोन्त्ये
नादिश्च संज्ञेति तदर्थात् एवं च नान्योन्याश्रयदोष इति तदप्यकिंचित्करम् ॥ अन्योन्याश्रयपरिहारादीन् वदता
भगवता इट किटकटी त्यत्र प्रश्लिष्टवर्णेऽङ् इणभ्यां च सहाङ् पवदेत्यजभावे बोधनात् योगमुपदिश्य तदीयोक्ता
र्थलाभात् च हयवरेत्यादेरावत्या शषसरेत्यन्तं समुदायमुद्दिश्य हलित्यनेन हलसंज्ञा विधेयातो नान्योन्याश्रय इ
त्यपि केचित् तदतीव दोषकरं दशसूत्राद्रत्तेर्गौरवतमत्वात् तस्मादनेकक्लेशकल्पनापेक्षया न्याय्यत्वेनाद्यत्वात्सदो
षः परिक्रियते पुनरनुक्रमणमारभन्ति इत्यादिवत्तिस्य हलन्त्यमित्यस्योपदेशेऽजित्यस्मादितमनुवर्त्य चतुर्दशसूत्रा
णामन्तिमस्य हलित्यस्यान्त्यो लकार इत्संज्ञः स्यादित्यर्थः नह्यत्रादिरन्त्येनेत्यतद्वाक्यार्थापेक्षास्ति ततश्चेत्पदार्थज्ञाने
आदिरन्त्येनेत्येतद्वाक्यार्थसामर्थ्यमित्येवं परिहृत्यान्योन्याश्रयदोषः ॥ उपदेश आद्योच्चारणमिति ॥ उपसा द्या

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

प्रतिज्ञायते इति प्रतिज्ञा ॥ अनुनासिकस्य भावः आनुनासिक्यं पाणिनीयाः पाणिनिप्रभृति प्रोक्ता वर्णाः तेप्रतिज्ञाविषयकाः अ- [illegible]
नुनासिकवन्त इत्यर्थः प्रतिज्ञावान्यमेवेति कथनं वर्णानांतत्वज्ञापको व्यवहारश्च ताभ्यामनुनासिकत्वज्ञानं सुलभमिति भावः ॥
२ ये तु पाणिनीयाः पाणिनि शास्त्राध्येतारः प्रतिज्ञानुनासिक्यवन्त इत्यर्थमाहुस्तेमान्त्याः अनुनासिकधर्मस्य वर्णानिष्ठत्वादिति
2 दिक् ॥ उरण्रपर इत्यत्र लकारग्रहणाय लपरश्चेति वक्ष्यामीति भाष्यकृत्प्रतिज्ञायां कुत्रचिदपि तद्वचनानुल्लेखाद्याख्या-
स्यामीति भाष्यकर्तुराशयमनुरुध्य व्याख्यायाः प्रत्याहारेऽनुक्तांतत्तुल्यास्य सूत्रेकेऽपि नतत्वकार मत्राप्याह ॥ लण्सूत्र-
स्थेति ॥ अत्रानुनासिकत्वेन प्रतिज्ञात इति श्रुतीतिस्याः स चासावर्णाश्चेतेनेत्यर्थः प्रत्याहारस्त आदिरन्त्येनेति वाक्या-
स्नू=७ र्थे सूचयति ॥ सहेत्यादि । ननु रलयोरिति नूनं रकारस्य मध्ये पतितत्वेन रलानामित्युचितमत आह ॥ प्रत्याहारेष्विति ॥
प्रत्याह्रियन्ते लोके वर्णाः संक्षिप्यंते यत्रेति वाहुलकादधिकरणे घञ् ननु प्रकृति प्रत्ययार्थ मात्र बोधकत्व रूपया योगशक्त्यौ-
कारादिष्वपि दीर्घादीनां संक्षेपात्त्वपि तत्संज्ञात्वादतिव्याप्तिः ॥ मैवं ॥ प्रकृतिप्रत्ययार्थान्वितसमुदायार्थान्वितसमुदायार्थ-
वोधकत्व रूपया रूढशक्तेर्विवक्षितत्वेनाणादिष्वेव तत्त्वसक्तेः ॥ निर्देशादिति ॥ संज्ञिकानां तत्र नासिका दीयणाद्यपक्षितो
प्रत्याहारे=५ षरइतिभावः । न चेह विधान सामर्थ्यान्नयणीति वाच्यं तस्यापि प्रत्याहारेष्वनुबन्धग्रहणज्ञापनद्वारैव युणभावकल्पक-
त्वौचित्यात्साक्षाच्छास्त्रबाधकल्पनापेक्षया तथैवौचित्यात् । आदिना पापाणकेकुत्सितेः एकः पूर्वपरयोरित्यादि सं-
ग्रहः ननु प्रत्याहारेऽनुबन्धानां कथमग्रहणमिति ॥ आचाराद्यधानत्वाल्लोपश्च बलवत्तर इति भाष्योक्तवार्तिके प्र-
त्याहार शब्दस्याक्षरसमाम्नाये प्रसिद्धेः प्रत्याहारेष्विहेत्यनुपपत्तेत्तन्न मंतत्राह । आदिरन्त्येति ॥ न च वार्तिके अस-

तु=२

शिव: २

[illegible]

अन्ये तु सवित्र प्रत्याहारे अतोल्लांतस्येति सूत्रे लकारासंगतिः । किंच यणघटितसूत्रेषु बहुषु मात्रा लाघवेन यप्रत्याहारेणैव व्यवहारः
स्यात् । तस्मात् लण्सूत्राकारानुनासिकत्वमप्रामाणिकम् अरल्पवर्णियोरिति वत् लग्रहणं कर्तव्यमेव । उरण् सूत्रे इत्याहुः । ननु
हिम=२ स्पष्टप्रयत्नादिभिरेव सकलवर्णानां व्याप्तत्वात्संवृतेन कुत्र भाव्यमत आह ॥ ह्रस्वस्येति । एवं तर्हि दण्डानयनमित्यादौ ह्रस्वस्यावर्ण-
स्य संवृते न दीर्घाकारेण प्रयत्नभेदात्सवर्णदीर्घो न स्यादतद्भाह । प्रक्रियादशायामिति ॥ साधनावस्थायामित्यर्थः ।
विवृतमेवेति ॥ तत्र विवृतत्वं प्रतिज्ञेयमित्यर्थः । एवं चोक्तप्रयोगे सवर्णदीर्घः सिद्ध इति भावः ॥ ह्रस्वस्य प्रयोगे संवृतत्वे
सूत्रं प्रमाणयति अअ इति । सुपां सुलुगिति विभक्त्योर्लुक् आद्यो विवृतः द्वितीयः संवृत इत्याह ॥ विवृतमनूद्येति ॥ विवृ-
तस्य स्थाने इत्यर्थः ॥ अनेनेति । अ अ इति सूत्रेणेत्यर्थः । एवं चोभयोरकारयोः प्रयत्नभेदात्सवर्णदीर्घो न । विवृतत्वमस्त्ये-
वेति तर्हि सवर्णदीर्घः स्यादिति चेन्न । पूर्वोक्तार्थज्ञापनार्थं तदभावात् । एतेषु परेष्विति । उपलक्षणमिदं मेतेषु विद्यमाने-
ष्वपि तेन ह्रकारादीनामध्यकारादिषु दीर्घादिनेत्यर्थः । एतेन हरत्यादिषु च तुर्थे इकारस्य शकारयोः षकार सकारयो-
श्च सवर्णदीर्घस्य यणादेशस्य चापादयितुं शक्यत्वेन दधीत्यस्मेति यथार्थमित्यपास्तम् । अन्यथेति । नाज्झलाविः
त्यस्यानारम्भे ॥ अच्त्वं स्यादिति । अच् पदबोध्यत्वं स्यादित्यर्थः ॥ इदं प्रत्याहार घटके ष्वपि वर्णेषु अहणक शास्त्रप्रव-
त्तिरिति मते युक्ति पक्षे च बोध्यमित्याहुः ॥ अत्रेति ॥ ग्राहकसूत्रगणे इत्यर्थः ॥ व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्नहि संदेहा-
दलक्षणमिति परिभाषणादिति भावः ॥ एतच्च अणिणप्रत्याहारे परेणपूर्वेणवा प्रत्याहार इति संदेहेऽत आसनाय । लण्सूत्रे
वर्णान्तरेणानुबंधे कर्तव्ये स णकारो ज्ञापयतीति भाष्ये स्पष्टम् । तदर्थं तु विशेषस्यान्यतरारूपस्य प्रतिपत्तिर्निश्चयो या

यूर्थ=१

[illegible]

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

३

नन्वेकारैकारयोः कंठतालु स्थानं विवृतश्च प्रयत्नः तथोकारौकारयोः कंठोष्ठ स्थानं प्रयत्नश्च विवृत एवेति तुल्यास्यसूत्रेण परस्परं सावर्ण्यं स्यात् अत आह । सामर्थ्यादिति ॥ न च स्वसवर्णबोधनार्थं ऐच् तदारंभो ऽन्यथा तयोरसत्वं स्यादिति । ऋलृक् सूत्रे भाष्ये ऐ औ इति इति वाच्यं सति तयोः सावर्ण्ये ऽकारे णानुपदिष्ट दीर्घादीना मिव एङाऽपि तदुपदेशसंभवात् ॥ ननु एचोयवायावः वृद्धिरादैच् नय्वाभ्यां पदान्ताभ्यांपूर्वौतु ताभ्यामैच् इत्यादौ प्रत्याहारार्थ इति चेन्न एङोऽयवायाव इति न्यासेऽपि स्थानेन्तरतमेनैव निर्वाहात् वृद्धिरेङिति पठितेपि एङ एव सूत्रे च परस्परं सवर्ण संज्ञावादि मते चतुर्णां ग्रहण एवेष्टत्वात् नय्वाभ्यामित्यत्र औ इति स्वरूपेणैव पठनीयत्वात् एवं चैतदारम्भ वैयर्थ्यात्सावर्ण्याभाव ज्ञापनं सुस्थं यदि तु स्वराणामूष्मणां चैव विवृतं करणं स्मृतम् ॥ तेभ्योऽपि विवृतावेङौ ताभ्यामैचौ तथैव चेति शिक्षोक्तेन विवृत तर विवृततम प्रयत्नद्वये नैङोरैचोश्च भेदः सिद्ध इति मते तदारम्भो न व्यर्थ एवेति बोध्यम् ॥ नापादनीयमिति ॥ तेन ग्लावं ग्लाव इत्यत्रैतोम् शसोरिति न प्रवर्तते इति भावः । ननु विश्वपाभिरित्यत्रैदो तु हे ल्युस्याऽणुदित् सूत्रयोर्वाक्यार्थबोधोत्तरं निषेध सूत्रप्रवृत्तेर्दीर्घेर प्यु भिर्हलोऽसावर्ण्य वारणादुत्वादेर प्रसक्तिः ॥ किं च जाति पक्षे त्वं जात्याकांतदीर्घादेर पि निषेध सिद्धिरिति । किमुक्ताकार प्रश्लेषेणानर्थकेने त्याशंक्य निषेध विधेः प्राग्ग्राहक विधि बोध बाधाद्रुस्वस्यैव निषेध विषयतादितिहलंतस्य भाष्यादिप्रामाण्ये ऽनात्र युक्ति पक्षस्यैवालंबनाच्च प्रश्लेषसाफल्यादित्याशयेनाह ॥ यद्यपीति ॥ नाजलाविति सूत्र भाष्योक्त वाक्यापरिसमाप्ति न्यायादित्यर्थः ॥ तत्रहि प्रयत्नभेदे नाज्झलोः सावर्ण्याभावमभिधाय समाधानान्तरं वाक्यापरिसमाप्ते वा पुनः सिद्धमेतत् । किमिदं वाक्यापरिसमाप्तिरिति ॥ वर्णानामुपदेशस्तावत् उपदेशोत्तरकाले संज्ञा तदुत्तरकाल

शि=१

शिवः ३

परित्यज्येत्यर्थः ।=२

अपरिसमाप्तेरित्यस्य सवर्णसंज्ञाजन्यशक्तिग्रहे नाज्झलाविति तद्बाधक संभावनया प्रायिताप्रामाण्य ग्रहादणुदित्तित्येतदाक्यार्थ सामर्थ्यादिति एवं च प्रकल्प्य चापवाद विषयमुत्सर्गाः प्रवर्तति पूर्वं हि अपवादा अभिनिविशन्ते पश्चादुत्सर्गा मुक्तवंतं प्रति ब्रूयात् मा भुङ्क्ष्व इत्येतेर्बाधक संभावनया सवर्ण सूत्रवाक्यार्थबोधानुपपत्त्या च विधिनिषेध सूत्रयोरेकवाक्यता कार्या अज्झलभिन्नयोः तुल्यास्य तन्मिथः सवर्णमित्युभय विधिर्बोधित सवर्ण संज्ञोत्तरं ग्राहक सूत्रवाक्यार्थावतारः तथा च निषेध सूत्रेणागृहीत दीर्घादि भिरकैर्भिन्नैर्हलामनिषेधकं पर्यवसन्न मित्याशयेनाह । अक्षरेति ॥ अक्षराणां समाम्नाय उपदेश सूत्राणि तत्रभवा वर्णा वृत्तौ दात्तादिति ॥ अत एव कुमारी शेते इत्यादौ दीर्घ शकारयोः सावर्ण्यात् सवर्ण दीर्घत्वं प्राप्तमची त्यनुवृत्त्या निवार्यते इत्युक्तमग्रके पुरे वक्ष्यति च मूले ॥ तर्हि विश्वपाभिरित्यादौ काग तिरित्याह । आकारस्यापि प्रश्लिष्टत्वादिति ॥ अत्र कालसमप्रवेलास्वित्यादिनिर्देशाल्लिंगात् ॥ अपिना दीर्घात् परत्र प्लुतस्यापि प्रश्लेषः ॥ तेन हे श्रियासो इत्यादौ गुरोरनृत इति प्लुतादकारात् परस्य स्यसनः सुस्थ पत्वनेतिभावः ॥ होढ इतीति ॥ हकारेण कार ग्रहणे सति यद्युत्वादौति तस्य सर्वस्याप्युपलक्षणमिदं ॥ भाष्ये प्रयत्नभेदोऽज्झलोरुन्नीतः । तद्यथा सिद्धमनच्त्वात् कथं अनच्त्वं स्पृष्टं करणं स्पर्शानां ईषत्स्पृष्टमंतस्थानाम् विवृतमूष्मणाम् ईषदेवानुवर्तते स्वराणां च ईषद्विवृतम् । ईषदिति निवृत्तम् इति । एवं चेदं प्रत्याख्यातमिति कैयटीयाः अपरे तु प्रयत्नभेद प्राप्तसावर्ण्याभावानुवादकं सत्तस्यैव बोधकमिदम् सूत्रमत एव भाष्ये एतन्न कर्तव्यमिति नोक्तमित्याहुः ॥ इति फक्किकाप्रकाशे संज्ञाप्रकरणम् ॥ ६ ॥ नन्विकोयणचीत्याद्यापत्तिर्धारितषष्ठी विषयक षष्ठी स्थाने योगेति परिभाषोपस्थितेः इकः स्थाने इकं विनाश्य यणस्यादिति सूत्रार्थेन शब्दनित्यताहानिरित्यत आह । स्थाने चात्र प्रसंग इति ॥ स्थीयतेऽत्रेति स्थानं भावे ल्युट् दर्भाणां स्थाने शरैः प्रस्तरितव्य मित्यादौ तथार्थदर्शनात् प्रसंगश्च सति संभवे ऽर्थवत

उन्नीतः कृतः इत्यर्थः =६

स्था=६

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

तदुक्तम् ॥ सर्वे सर्वपदादेशाः दाक्षीपुत्रस्य पाणिनेः एकदेशविकारे हि नित्यत्वं नोपपद्यते इति । ननु सर्वादेशे सुतरां विकार इति चेन्न ॥ अवयविनो ऽवयवभंगरूपो विकारः सर्वादेशे चैतदभावादिति तात्पर्यात् ॥ उक्तं च वार्तिककृता ॥ कार्यविपरिणामादेति । कार्यमिह ज्ञानं योग्यता बलात् तथा ज्ञाननिष्ठमुत्पत्तिविनाशादिकमारोप्यते इत्यर्थः ॥ इति कैयटाशयः ॥ एवं चेकारबुद्धिप्रसं
४ एरु=४ गे यकारबुद्धिकार्येति बुद्धेरेव विपरिणामो नशादीनाम् ॥ किंच । शास्त्रमन्वाख्यायकमेव ॥ तदुक्तं भाष्ये ॥ नित्यशब्दा
५ र्थसंबंधे किमर्थं शास्त्रं निवर्तकत्वात्सिद्धमिति ॥ असाधुशब्देभ्यो ऽन्वाख्यानद्वारा साधुशब्दबोधकमिति तात्पर्यम् ॥ साधुशब्दो
च्चारणेन पुण्योदयः ॥ एकः शब्दः सुप्रयुक्तः सम्यग्ज्ञातः स्वर्गे लोके कामधुग्भवतीति भाष्ये श्रुतेः नित्यास्त्रशब्दा नित्येषु कूट
स्थेषु विचालिभिर्वर्णैर्भवितव्यमनपायोपजनविकारि भि रित्युक्तदण्सूत्रे भाष्योक्तमनेकशाड् इति विस्मर्तव्यं स्वामिः ॥ ननु ष्ठाश्रौ
शिलात्र जश्शसोरिति स्थानषष्ठी भुंजाऽलोन्त्यस्येत्यनेनान्त्यादेशप्राप्तावपि अष्टाभ्य इति कृत्वा तस्मादित्युत्तरस्येति परत्वबोध
नादेदेः परस्येत्यनेनाऽलोन्त्यादेशबाधके न जश्शसोरादेरकारस्यौ शिभूपा सिद्धिरतआह ॥ परत्वादिति ॥ विप्रतिषेध
सूत्र सत्वादिति भावः । आदेः परस्येत्यस्यावकाशः । द्वीपम् अन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत् अनेकाल्त्वस्य इतः तसिल्
इदम इश् आदिनाऽतो भिस ऐस् इत्यादावादेः परस्येति बाध्यते अनेकाल्शित्सर्वस्येत्यनेनेत्यर्थः । अत एव तस्मादित्युत्तरस्येत्यत्र
तस्मादित्युत्तरस्यादेरिति न सूत्रं कृतं लाघवात् ॥ तथासति तदेव परत्वादनेकाल्त्वस्य बाधकं स्यादित्युक्तरूपासिद्धिः
न चानेकाल्त्वेनुः शक्यवक्तुं तस्मिन्निति निर्दिष्टे तस्मादित्युत्तरस्यादेरिति सूत्रद्वयमिति वाच्यम् आदेरित्यंशे षष्ठी स्थानेयोगेत्यस्या
संबंधे आ ऋसेरससिगित्यादावप्यादेरिति प्रवृत्त्यापत्तौ देवास इत्यादिरूपासंगतेः अन्तु षष्ठी स्थानेयोगेत्यस्यात्र संबंधः कोदोषः ॥
एवंतर्हि मध्येपि तस्मिन्निति तस्मादित्यनयोरपि तत्संबंधे तयोरप्यागमविषये प्रवृत्त्यनापत्तेः इति दिक् ॥ न चालोन्त्यस्येति
सिद्धे ङिच्चेति नियमार्थं ङिदेवानेकालंऽत्यस्य नतु ङिदपीति सुत्यजमनेकाल्त्वग्रहणमिति शंक्यम् तद्ग्रहणाभावेऽतोभि

सुस्सेस इत्यादावादेः परस्येति त्यस्यैव प्रवृत्त्यापत्तेः ननु
शित्ग्रहणं व्यर्थम् इदम इशित्यादौ शकारोच्चारण
सामर्थ्यादेव पूर्वानेकालमादाय सर्वादेशत्वसिद्धेरिति
॥ चेत्सत्यम् ॥

शिवः
४

ता=२

ज्ञापनाय तत्सत्वात् पाठांतरं=१

नानुबन्धकृतमनेकाल्त्वमिति परिभाषाज्ञापनेनैव न तत्त्वरितार्थ्यात् ॥ ननु नानेकाल् शिदिति सूत्रमस्तु माऽस्तु च सर्वस्येति ग्रहणं ॥
त्न=२ पूर्वसूत्रविषयान्तादोरादेशनिषेधेन सर्वादेशतापूर्णएव पर्यवसन्नत्वादिति चेन्न अनन्तरस्येति न्यायेनादेः परस्येत्यस्यैव निषेधापत्तेर्दोषात् ।
यदि तु बाध्यसामान्यचिन्तापक्षमाश्रित्य सर्वस्यापि बाधकं कमिदमुच्यते तर्थ्यदाऽदःशार्थं तद्ग्रहणमित्याहुः ॥ इति कक्षिकाप्रका
शे परिभाषाप्रकरणम् ॥ ननु तुल्यास्य इत्यत्रैकमात्रावच्छिन्नेकारेण द्विमात्रावच्छिन्नेकारोपस्थानात् यण् सिद्धावपि वस्त्रीश
इत्यादौ ह्रस्वेकारेण दीर्घेकारबोधनात्तदनापत्तिः उच्चरितः शब्दः प्रत्यायको नानुच्चरित इत्यणुदित्सवर्णस्येत्यग्रभगवदुक्तेः नैषदोषः
प्रत्याहारेषु तदाच्यवाच्ये लक्षणस्युपगम्यते तेनैकपदेनवाच्यो ह्रस्वोकारादिस्तेन वाच्यो दीर्घोकारादिस्तत्र च लक्षणात्वृत्तिरिति
तदर्थः ॥ नन्वेवं सिद्धे ऽणुदित्सवर्णस्येति व्यर्थमिति वाच्यम् । लक्षतावच्छेदकज्ञानार्थमेव तस्यारितार्थ्यात् नन्वेवं रीत्या नाङ्कला
वित्यादि विषयेपि लक्षणायां जायमानायां वाक्यापरिसमाप्तिन्यायात्किं विप्रतिपद्यते तेति चेन्न तद्बोधकालेलक्षतावच्छेदकाणु
दित्सवर्णबोधाभावस्यावश्यं निवेदनादेव ॥ एवं चेक्शब्देन षट् षष्टिर्वर्णाः गृह्यन्ते यणपदेन चत्वारः यण्पदे तु न लक्षणाभा
व्यमानः सवर्णान्न गृह्णातीतीति परिभाषया यणवाच्य यकारादिलक्षोच्या नाम भावात् अतो यथासंख्य सूत्र विषयताप्र
गनास्ति ॥ नतु तात्पर्यानुपपत्तिर्हि लक्षणाबीजम् ॥ प्रकृते च त्वादिष्वग्र इत्यादि यण् घटितनिर्देशस्य तात्पर्यस्या
नुपपत्त्यास्तु लक्षणा सा च शक्य संबंध तया शक्ते विषयीया शक्या अर्थार्थी इकोयणः चत्वारः एवेति शक्यार्थमादाय
यथासंख्याप्राप्तिः इति चेन्न एवमपि तृतीयचतुर्थाभ्यामुकारलृकाराभ्यां प्रत्येकं विंशतिरूपस्थितौ लृ वर्णस्यैकदेशस्य
ऋवर्णे लोदेशस्य च प्रसंगात् अतएव भाष्ये स्थानेन्तर तमः इत्यस्य किमुदाहरणं दध्यत्रेत्युक्तं केयटे स्थान्यादेशानां संख्या
साम्यं नास्त्यतो नास्ति यथासंख्यमित्युक्तं ॥

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

त=३

५

२

तदेतत्फलमभिसंधायाह। स्थानतआन्तर्य्यादिति ॥ स्थानेऽन्तरतमसूत्रसंचारे ऽत्यर्थः। एतेन स्थानप्रमाणेऽभ्यान्तरतमेऽहस्वैका रेच दिताद्यर्थो यण्विधौ दीर्घः कथं स्यादिति शङ्कापि निर्दलिता स्थानतआन्तर्यस्य सर्वतोबलवत्वात् ॥ द्वयत्रानेकविधमान्तर्यमिति प्रतिभावणत्। चतुर्विधमान्तर्यं। स्थानार्थगुणप्रमाणकृतं। स्थानतो दध्यत्र। अर्थतः वत्कोष्टु इति। अत्र क्रोष्टुशब्दस्य नप क्रुशब्दादेशः॥ गुणतो वाग्घरीत्यादौ इह घोषवतो महाप्राणस्य हस्य तादृश एव घः। प्रमाणतस्तु अमुमम् इत्यादौ अत्रादसौ सेरित्यनेन ह्रस्वस्य ह्रस्वो दीर्घस्य दीर्घः ऊकारः इयं च परिभाषा स्थानेन्तरतमसूत्रे षष्ठी स्थानेयोगेत्यतः स्थानेग्रहणमनुवर्त माने पुनः स्थानेग्रहणं वाक्यभेदमाश्रित्य प्रसंगे सति संभवे स्थानत एवान्तरतम इत्यर्थसंपादनार्थम्। तेन निष्पन्ने ति भाष्ये स्पष्टम्। त्रिविधा वेत्यन्यया स्थानतआन्तर्यस्य बलवत्वादेव चेता स्रोते त्यादौ प्रमाणत आन्तर्यवानकारो नेति दिक् ॥ एवं च स्थानेन्तरतमसूत्रेऽ वाग निर्वाह इत्याहुः। भाष्ये तु दीधीनामिकपदादिभिरुपस्थितये जातिपक्ष एवाश्रितोऽणुदित्सवर्णस्येति सूत्रे॥ तद्यथा सव र्णेऽण्ग्रहणमपरि भाष्यमाकृति ग्रहणात्सिद्धमेतत् अवर्णाकृतिरुपदिष्टा सर्वमवर्णकुलं ग्रहीष्यति यथावर्णाकृति स्तथोवर्णाकृतिरिति। अइउण्सूत्रे भाष्ये अस्य च्वौ चावित्यत्र सवर्णग्रहणं न प्राप्नोति किंकारणं मनणत्वात्। न ह्यग तेऽणो ये नुवृत्तौ केतर्हि येऽन्तर समाम्नाये उपदिश्यन्ते इत्याशंक्य जातिपक्ष एवाश्रितः युक्तश्चाय मेव पक्षः अन्यथा शलभलादिप्र त्याहारेषु सकल शलभलादीनां ग्रहणं दुरुपपादं स्यात् ॥ न चात्र लक्षणैर्लक्ष्यतावच्छेदकाभावात् इति दिक्॥ तथा चेकप द प्रतिपाद्येत्वादिजात्यवच्छिन्नानां क्रमेण यणपदप्रतिपाद्य यत्वादिजात्यवच्छिन्ना यकारादयः इकोयणचीत्यनेन विधीयन्ते॥ अत्र पक्षे यथासंख्यसूत्रेण निर्वाहः॥ तदुक्तं॥ संख्यातानुदेशेनाप्येतत्सिद्धमिति स्थानेन्तरतमसूत्रे भाष्ये ॥ नचाभेदकागुणा इति

शिवः
५

॥ श्रीः

अणप्रत्याख्यानपक्षे प्यारंभप्रत्याख्यानयोः फलाभेदाय भेदकपक्षस्यैवाश्रयणात्। अत एव मतुवोनानुनासिकोवकारः न च स्वोजः सित्यत्रानुनासिकोकारस्थाने सानुनासिकवकारः नच पथिमथ्यभुक्षामादित्यत्राकारप्रश्लेषक्लेशइतिवच्यते ननुभाष्यमानः सवर्णा न्नगृह्णातीति परिभाषासत्वे पूर्वोक्तानि सिध्यंतु नाम तज्ज्ञापकं त्वपत्ययग्रहणं तदणप्रत्याख्यानेनैव दूषितप्रायमिति चेन्न। प्रत्याख्यानपक्षेपि तपरसूत्रस्य जातिपक्षप्राप्तसवर्णग्रहणनियमार्थत्ववत् जातिग्रहणप्राप्तसवर्णग्रहणप्रतिषेधाय प्रत्यय इत्यंशः कर्तव्य एवेत्याशयात् तद्ध्वनितं चेदं ज्यादादीयस इत्यत्र षष्ठे भाष्ये प्ययुक्तं नागेशीये अतएवजातिपक्षेपि त्यपष्ठीनाम इत्यादौ नदीधीप्रि संग्रहः त्वादिष्वित्यादि निर्देशो जातिपक्षाश्रयणेमानम् तस्माज्जातिपक्ष एव भगवताभिप्रेत इत्याहुः॥ ईकारस्य यकार इति। ईकारोच्चारणप्रसंगेयकारो उच्चारणीय इत्याशयः उपपादितश्चायमर्थः प्राक्।। न निहसुधीशब्दस्याध्यायते संप्रसारणे संप्रसारणा च्चेति पूर्वरूपापत्तेः यण न स्यात् मैवम् संप्रसारणपूर्वत्वे समानांगग्रहणं कर्तव्यमिति वार्त्तिकोक्तेः। न च नभूसुधियोरिति प्रति षेधः अंगाधिकारस्थितत्वेन प्रत्यये परतः एव तेन निषेधात् अनंतरोक्तयोरेर नेकाचश्चोस्सुपि इत्यनयोरेव प्रतिषेधाच्च॥ नचेको सवर्णे इति ह्रस्वसंगतः न समासे इति वार्त्तिकोक्त्यैव निषेधात् ॥ नच नित्यसमासस्यैव तेन निषेध इति वाच्यम् नित्यग्र हणस्य भाष्ये प्रत्याख्यानात् इति संक्षेपः श्रीरस्तु ननु यद्यपि गव्यमित्यादौ भत्वान्नोपश्लाकल्यस्य हलि सर्वेषामिति वालो

\+ योनप्राप्नोति तथापि गव्यूतौ नेत्यत आह॥ वान्त इत्यत्रेति।। नच सूत्रे फलाभावो गव्यादौ भत्वेन वारणात् नच गामिकर्तृ गव्य तीत्यादौ फलम् तत्रापि नःक्ये इति नियमेन नान्तस्यैव पदत्वप्रतिपादनेनेतरेषां भत्वबोधनादिति वाच्यं यि वान्त इत्यस्य वार्त्ति केनुच्चत्या श्रूयमाणवकारान्तादेश इत्यर्थसंपादनफलकत्वात् ननु विषणव इत्यादौ तस्य लोप इति दुर्निवारं गव्यूतानुच्चारण स्याचारितार्थ्यादिति चेन्न गवि च युक्त इत्यादि निर्देशे लक्षणात् ननु लोपोव्योर्वलीति कथं व लोपो न हि कार्याणि मित तया श्रीयते न हि निमित्तं कार्यित्वेनेति परिभाषया वस्य कार्यित्वेन निमित्तवाधादिति चेन्न निमित्तत्वानाक्रान्त विषये का। श्रीः

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

ननुवांत न्तह एमेव भाष्ये प्रत्याख्यातम् न चैतेयं जेयमित्यादौ यान्तादेशापत्तिः योगविभागात् तस्य जय्या वित्येकोयोगः पूर्वेण प्राप्ते नियमार्थः
एव श्रेयान्तादेशस्तर्हि तय्यजय्योरेव ततः शक्यार्थे तय्यजय्योः शक्यार्थ एव तेनार्हार्थे तेयं पापमित्यादौ न दोषः ॥ न च तय्यजय्यो रितिसजा
तीयापेक्षत्वादेकारांशे नियमे यैकारांशे नियमाभावाद्रायमिच्छति रै यतीत्यत्र यान्तापत्तिः रायश्छन्दस इति भाष्योक्तेश्छन्दसि दृष्टानुवि-
९ विधायित्वेन रूपान्तरानापादनात् यादौ प्रत्यये रै शब्दश्छन्दसि वर्तते इति कैयटः । एतत्सर्वं स्यानेन्तरतम सूत्रे भाष्ये स्पष्टमिति चेत्
॥ एवं तर्हि वार्तिक एव प्रश्लेष उचित इत्यभिप्रेत्याह ॥ छकारादेति ॥ अन्ये तु छन्दस्त्वान्न लोपो गव्यूतौ छन्दसि दृष्टानुविधा-
८ यित्वेन रूपान्तरानापादनात् अध्वपरिमाणेपि संज्ञाशब्दत्वान्न लोपः संज्ञात्वभंगापत्तेः अत एव रघुनाथशब्दादौ पूर्वपदात्सं-
ज्ञायामिति नित्यं णत्वाभावः अत एव भ ञोऽसंज्ञायामिति तृतीये भाष्येऽसंज्ञायामनधेयाया मिति नार्थः किं तर्हि तत्तत्कार्यविशि- तात्पर्यार्थः
ष्टेन चेत्संज्ञा सम्मूतत इत्युक्तम् ननु सर्वादीनीति सूत्रे सर्वनामानीत्यत्र णत्वप्राप्तौ तीत्याशंक्य निपातनात्सत्त्वाभावः इत्युक्तं
द भा=९ भाष्ये तत्र तव मते पूर्वोक्तपक्षयोर्निर्दलत्वापत्तिः संज्ञाशब्देनैव तत्सूवादिति चेन्न आधुनिकविनियोगस्थले शास्त्रानुगतस्यै-
व विनियोग उचितो न तु शास्त्रविरुद्धस्येत्याशयात् सर्वनामानीति त्वाधुनिको विनियोगः ॥ अत एव महत्याः संज्ञायाः करणेण
तत्प्रयोजनमित्यत्र भाष्यसंगच्छते अनादिविनियुक्तस्य लेतु यथा विनियुक्तानामेव साधुत्वं तथा रघुनाथशब्दादावितिदि-
क् ॥ नन्वेवमपि मोराजिसमः क्वावित्यादीनां वैयर्थ्यापत्तिः सम्राडिति राजविशेषस्य संज्ञात्वे नानुस्वाराभावस्यैवं वक्तुं शक्य-
त्वादिति चेन्न । तस्य संज्ञात्वस्य प्रमाणिकैरनुक्तेः संज्ञाया एकनिवेशनीत्वेन वाक्यार्थसामान्यमित्याद्यभियुक्तप्रयोगा-
नापत्तेश्च अत एव तत्र संज्ञानया ताच्च न खमुखात्संज्ञायामित्यादेरपि सामर्थ्यादुक्तार्थे तात्पर्यग्राहकतायां कं कुंश-
क्यत्वाच्च अप्रमितस्य तु वकारप्रश्लेषस्योक्तार्थे तात्पर्यग्राहकत्वरूपफलकत्वकल्पनस्य निष्फलत्वाच्च एतेन नखमुखादित्यादे- व=३
वैयर्थ्यादुक्तकल्पनानयुक्तेति मंदोक्तमपास्तम् ॥ तन्निमित्तस्यैवेति किमिति ॥ पूर्वेण सिद्धावस्य नियमार्थत्वे नैव एवकारे लब्धे

शिवः ९

लब्धमित्यादेः पूर्वेणैव सिद्धत्वेः स्तन्नमेव किमर्थ इति प्रयोक्तुराशयः ॥ उत्तरमाह ॥ ओयत इति ॥ आङ्पूर्वादेजः कर्मणि लटि यगादित्वा-
त्संप्रसारणे ऽकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घे आङ्सहाद्गुणे चकृते वांतादेशापत्तिः ॥ अथ पूर्वं धातुः साधनेन युज्यते इति भाष्यसिद्धांतप-
क्षे यदुपसर्गनिमित्तं कार्यमुपसर्गाश्रितं तदन्तरङ्गः विशिष्टोपसर्गनिमित्तत्वात् ॥ यत्त्वन्न तथाभूतं तत्र पूर्वागतसाधननिमित्तकमे-
वांतरंगम् ॥ अत एव प्रेन्ध इत्यत्र गुणेणव हिरंग इति न धातुलोपसूत्रे भाष्यकैयटयोरुक्तम् ॥ तथा चात्र धातूपसर्गकार्यस्य गुण-
स्य बहिरंगत्वादन्तरङ्गे वान्तादेशेऽसिद्धत्वान्नोक्तदोषावकाशः इत्यपदितो पाहाह ॥ ओयतेति ॥ ननु नाजानन्तर्येच हिष्टुवत्प्रकृ-
तिति निषेधाद प्रत्युदाहरणमिति चेन्न यगकार्य विधावानन्तर्येण चो राश्रयण तत्रैव परिभाषोपस्थितेः ॥ यथा त्वाहुः तत्रा-
हि इकोयणचीति वचनादिगचो नाश्रयणमिहतु न तथेति दिक् ॥ वेञ्न एवं कर्मणि लङि यकि संप्रसारणे दीर्घे आटा सहाट श्चेति वृद्धौ
वान्तापत्तिः नह्यत्र धातूपसर्गकार्यमस्तियेनासिद्धत्वं स्यादित्युक्तम् ॥ कानिः सन्तीति ॥ अयं भावः । अस्ति तावत्सिद्धान्तग्रंथेषु तत्रोप-
निबद्धं पक्षद्वयं ॥ पदसंस्कारो वाक्यसंस्कारश्चेति ॥ तत्र परस्परनिरपेक्षाणि पदानि संस्क्रियन्ते साधुत्वेनान्वाख्यायन्ते यत्रेति बाहुल-
कादधिकरणे घञ् ॥ अत एव युष्मद्युपपदे इत्यादीनि निर्वहंते ॥ तदुक्तम् ॥ संस्कृतासंस्कृत्य पदान्युत्सृज्यन्ते तेषां त्वयथेष्टमभि-
संबंधो भवत्याहर पात्रं पात्रमाहरेति द्विरादैसूत्रे भाष्ये वाक्यसंस्कारस्तु वाक्यात्सुप्तिङन्तत्ववररूपात्पदानि संस्क्रियन्तेय-
त्रेति तथोक्तः यद्यपि वाक्यमखंडं निरवयवं तत एवार्थप्रतीते र्लोके तस्यैव प्रयोगाच्च तथाप्यन्वाख्यानलाघवायतत्रावयवं कल्पयित्वा
शास्त्रं सफली क्रियत इत्यत्र विस्तरः ॥ तदप्युक्तं ॥ वाक्यात्पदोद्धृत्य पदान्याख्यायन्त इति भाष्ये । तथा चाद्यपक्षे कानि सन्तीत्यनयोः पार्थक्य-
व=२ निष्पन्नत्वादचः परस्मिन्नित्यस्यात्र नैव चोद्यावसरः । किंतु । वाक्यसंस्कारे कामि निःसन्तीति वाक्ये प्रक्रियाक्रमे किम् शब्दोत्तरं जसः तदुत्तरास
धातोर्लटीति किमः कादेशे जसः श्याशे नुमि दीर्घे अस धातोः श्नसोरल्लोपे झोन्त इत्यन्तादेशे चाचः परस्मिन्नित्यनेन परनिमित्तको

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

नं ४४

६ त्वरू१=२

न चात्रापि पक्षे विनिगमनाविरहात्तावत्सन्धीति साधयित्वा कानीति निष्पादने दोषतादवस्थ्याभाव इति वाच्यम् अन्तरङ्गबहिरङ्गयो
रन्तरङ्गं बलवदिति ज्ञापयिष्यमाणपरिभाषया ऽगपूर्वोपस्थितत्वं निमित्तत्वमन्तरङ्गमाश्रित्याऽन्तरङ्गाणामप्यप्रवृत्तिरिति कानी
तावत्=३ त्यस्यैव साधनीयत्वात् ॥ तन्निषेधादिति ॥ न पदान्ते इति सूत्रेण स्थानिवत्त्वनिषेधादित्यर्थः ॥ न च तस्मिन्नपि सिद्धेऽपि बहिरङ्गपरि
भाषया लोपस्यासिद्धत्वेन यणादिकं दुर्वारम् । पदद्वयापेक्षत्वेन यणादेरेव बहिरङ्गत्वात् न जानन्तर्ये बहिष्ट्वप्रक्लृप्तिरिति निषेधा-
७ च्चेति दिक् ॥ आन्तरतम्यादिति ॥ स्थानत इति भावः ॥ रेफशिरस्कस्यादित्यस्य ऋ रेफद्वारा ऋकारेण मूर्द्धादिस्थानत्वात् अयं
भावः । उरण् सूत्रे षष्ठी स्थाने स्थानेऽन्तरे इति सूत्राभ्यां स्थाने शब्दद्वयमनुवर्तते तत्रैकस्यानुवादेऽपि स्थानसंबन्धलाभो द्वितीयस्य ल
क्षणया प्रसंगभावस्यानकालबोधश्च प्रयोजनं तेन गुणश्च अङ्गः प्राप्त्यवस्थायामेवाणो रपरस्सम्पन्न इति प्रमाणतोऽन्तरतमावेदौ
चोबाधित्वा स्थानतोऽन्तरतम्य भवतीति तत्राह ॥ कृष्णर्द्धिरित्यत्रापीति ॥ न चैवं कर्तृत्याद्यनेकाल्त्वात्सर्वादेशप्रसङ्गः ॥ ऋस्थानित्वमुपजीव्य
प्रवृत्तस्य रपरत्वस्य सर्वादेशतानापादनादुपजीव्यविरोधात् ॥ तदुक्तं ॥ स्थानेऽन्तरतमसूत्रे वार्तिककृता सर्वादेशप्रसङ्गस्त्वनेकाल्त्वात् ॥
रा=१० न चानेकाल्त्वस्य तदाश्रयत्वाद्वर्णादेशस्यापि घात इति ॥ न चयोः षोडशादिष्वेणरर्वैपरकृतो न कीयते इत्यादावितिवाच्यम् अना
देशत्वात् आदेशत्वं हि समुदाये विश्रान्तं ॥ नन्वेवं कृष्णर्द्धिरित्यादौ पूर्वपरसमुदायस्य स्थानित्वेन ऋकारस्थानित्वाभावा
न्नस्यादिति चेन्न । पूर्वपरयोरिति द्विवचननिर्देशेन सहितयोरवयवयोरेव स्थानित्वात् ॥ तदुक्तं भाष्ये ॥ योऽसौ हि द्वयोः स्था
ने भवति लभतेऽसावन्यतरतो व्यपदेशमिति ॥ अत एव भिन्नादिष्विव द्वयोः स्थानिनोर्द्वावादेशौ माभूतामित्येकग्रहणम् ॥ ८
गुण इत्यादे विधेयकत्वेन तत्रैकत्वसंख्याया विवक्षणेनोभयोः पूर्वपरयोरेकः तत्रैव विधेयान्वये ऽनयोः पूर्वयोः कष्टं कुर्वीत्या
दावुभयसंबन्धैकविधेयस्य प्रतीतेरेकग्रहणं स्पष्टार्थमित्यन्ये तत्तत् ॥ न च सर्वत्र विधावादेशानुरपरत्वं प्रसज्य विधाय

शिवः
७

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri